

Resûl-i Ekrem mektubuna besmele ile başlamış, adını açıkladıktan ve Allah'ın kulu ve elçisi olma vasfını belirttiikten sonra Herakleios'un adını zikretmiştir. Bu arada ona "melik" yerine "Rumlar'ın büyüğü" şeklinde hitap ederek mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunu vurgulamayı amaçlaması dikkat çekicidir. Ardından selâm faslı gelmektedir; ancak muhatabı müslüman olmadığı için dua anlamı taşıyan selâmı "hidayete erenlere" şeklinde genel ifadeyle vermiştir. Mektubun sonunda, yazılmasındaki asıl amacı teşkil eden İslâm'a davet gelir. Buraya muhatabın hristiyan oluşu sebebiyle müslümanlarla ortak bir söze yani Allah'ın birliğine davet eden Âl-i İmrân sûresinin 64. âyeti konulmuştur. Hz. Peygamber'in mektubu gereksiz ifadelerle yer verilmediğinden dolayı kısa ve özür. Onun mektuplarından bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır; bunlardan Mukavvis ile yalancı peygamber Müseyime'ye yazdıkları Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

Resûl-i Ekrem ve Hulefâ-yi Râşidîn resmî yazışmalarda yazının güzelliğine ve üslûbuna büyük bir önem vermiştir. Hz. Peygamber mektup yazan kişinin kendi adıyla başlamasını ve yazdığı mektubu topraklamasını istemiş, bunun işi daha kolay kılacağını belirtmiştir (Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I, 38). Hadiste geçen "topraklama" ifadesini muhataba tevazu ile hitap etme şeklinde mecaz olarak yorumlayanlar varsa da onu yazıdaki fazla mürekkebin toprağa emdirilerek dağılmasının önlenmesi şeklinde anlayanlar da vardır (Mübârekfûrî, VII, 410). Hadisin farklı rivayetlerinden bu ikinci yorumun daha doğru olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kurutma kâğıdının kullanılması kadar yazı üzerine tebeşir tozu serpilmediği bilinmektedir. İdareciler tarafından mektupların imlâsına özen gösterilmesi istenirdi. Nitekim Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den aldığı bir mektupta "min Ebî Mûsâ" yerine "min Ebû Mûsâ" yazıldığını görünce ona kâtibini cezalandırmasını emretmiştir (Belâzûrî, s. 497; Beyhakî, II, 258). Arap yazısının yeni geliştiği, henüz nokta ve harekenin olmadığı dönemlerde yazışmalar sebebiyle bazı sıkıntılar yaşandığında şüphe yoktur. İslâm tarihi boyunca büyük kargaşalara ve iç savaşlara sebep olan ve etkileri günümüze kadar uzanan ilk fitne olayına Hz. Osman'ın, kâtibi Mervân b. Hakem'e yazdırdığı bir mektubun nokta ve harekesi olmadığı için yanlış anlaşılması veya Mervân'ın kasten

halifenin ağzından farklı anlama gelen bir mektup yazması sebep gösterilir (Taberî, *Târîh*, II, 662 vd.). Herhalde bu gibi sebeplerden dolayı resâil ve inşâ divanlarıyla berid teşkilâtı erken bir dönemde kurulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "İstîzân", 23, 24, 25; Ebû Dâvûd, "Vitr", 23; Tirmizî, "İstîzân", 20; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 497; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 263-264; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 153; a.mlf., *Târîh*, Beyrut 1407, II, 662 vd.; İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferid* (nşr. Abdülmeccid et-Terhîfî), Beyrut 1404/1983, IV, 241, 242, 281, 287; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi), Musul 1404/1983, X, 320; a.mlf., *Müsnedü's-Şâmiyyîn* (nşr. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi), Beyrut 1409/1989, I, 38; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), IV, 300-301; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân* (nşr. M. Saîd Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1410, II, 258; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), I, 480, 481; Tahsin Özgüç, *Kültepe-Kaniş, New Researches of the Center of Assyrian Trade Colonies*, Ankara 1959, tür.yer.; Mübarekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmîye), VII, 410; *Concordance to the Good News Bible* (ed. D. Robinson), New York 1976, s. 668; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 337 vd.; Câbir Kumeyha, *Edebü'r-resâ'il*, Kahire 1406/1986, s. 5 vd., 79 vd., 155 vd.; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), I, 204 vd.; Gül Özakürk, "Yazınsal Mektubun Tarihçesi", *Archivum Anatolicum: Anadolu Arşivleri*, sy. 4, Ankara 2000, s. 143 vd.

NEBİ BOZKURT

Arap Edebiyatı. Arap edebiyatında mektup karşılığında kullanılan en yaygın kelime risâledir. Bunun yanında kitâb, hrtâb, sahîfe, kelime, makâle, lisân, me'lûke, elûk, meyâmîr gibi kelimeler de aynı konumda görülmüştür. Özellikle mektup formundaki resmî risâlelerle uzun risâlelere kitap adının verilmesi daha yaygındır. "Mektup, kitapçık" anlamındaki risâlenin çoğulu resâil, "bilgi ve haberlerin bir kimseden diğerine iletilmesi işi" (elçilik, mesaj) mânasındaki risâlenin çoğulu ise risâlâtür (*Lisânü'l-'Arab*, "rsl" md.). Kur'an-ı Kerim'de Allah'a ait bilgi, haber, emir ve yasakların kullara ulaştırılmasını ifade eden risâle ve risâlât kelimeleri yer almıştır. Bu görevi yerine getirmek üzere Allah tarafından seçilmiş kimseye de resul denmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "rsl" md.).

"Bilgilerin yazı ile aktarılması, bilgileri içeren yazılı belge" anlamında risâle teriminin kullanılmasının Emevî Halifesi Hişam b. Abdülmelik zamanında (724-743) başladığı kaydedilir. Emevîler'in ilk kâtiplerinden olan Sâlim Ebû'l-Alâ, Aristo'nun, öğrencisi Büyük İskender'e gönderdiği,

onun fethettiği şehirleri nasıl yöneteceğine dair bilgiler içeren yazılı belgenin Yunanca aslından yaptığı tercümesinde risâle kelimesini kullanmış ve buna "risâletü Aristatâlis ile'l-İskender fî siyâseti'l-müddün" adını vermiştir. Şair Ebû Dülâme ilk Abbâsî halifesi Ebû'l-Abbâs es-Sefâh'a yazdığı methiyede, bir kâtime tarafından yazılmış olan, Benî Esed reisine ait bir risâleden söz etmektedir (Ebû'l-Ferrec el-İsfahânî, X, 266). Daha sonra risâlenin "bilgi ve haberlerin yazılı iletilme aracı" şeklindeki anlamı yaygınlaşmıştır; ilk mânada kullanılmasına ise nâdir olarak rastlanmaktadır (a.g.e., XX, 56; Yâkût, II, 4-5; VI, 106, 166). İlmî ve edebî konularda makale tarzında yazılmış monografi kitapçıklarına risâle adının verilmesi, bunların ilk örneklerinin formel olarak mektup üslûbunda kaleme alınmış olması ve talep üzerine hazırlanıp ilgilie gönderilmesi sebebiyledir. Bu türün ilk örneklerinden olan Câhiz'in risâlelerinde bu özellik açıkça görülmektedir (ilmî risâleler için bk. RISÂLE).

Arap edebiyatında mektup, kompozisyon türlerinin başında yer aldığı için edebî bir mektubun hitap edilen kişinin anlayışı ile sosyal mevkiine uygun, gereksiz uzatmalardan, yapmacık ifadelerden uzak, tabii, yalın, akıcı fakat edebî bir anlatımla kaleme alınmış olması temel özellikleridir (Ahmed el-Hâşimî, I, 44-45). Edebî bir mektubun sanat değeri, başta iç kafiye (seci) olmak üzere anlatıma derinlik ve tasvir gücü kazandıran mecaz, teşbih, istiare, kinaye, tevriye gibi sanatlarla dayanır. Bu bakımdan edebî mektupla kaside arasında ilgi kuran İbn Tabâtâbâ edebî mektubu serbest vezinli, nesre dönüştürülmüş (mahlûl) kaside, kasideyi de şiire dönüştürülmüş (ma'kûd) risâle olarak görür ve her ikisinin bölümleri, belâgat incelikleri ve yöntemlerinin birbirine benzediğini söyler (*'İyârü's-şî'r*, s. 6-7). Ebû Hilâl el-Askerî bu noktalarda hutbe ile edebî mektup arasında benzerlik görür (*Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, s. 136).

Çağdaş âlimler mektupları özel-resmî, edebî-gayri edebî, didaktik ve klişe mektuplar, ilmî, ehli ve mütedâvel mektuplar, siyasî, içtimaî, hukukî, ticarî, dinî, zâtî mektuplar, mensur ve manzum mektuplar, kısa, orta ve uzun mektuplar gibi sınıflamalara tâbi tutmuşlardır. Klasik tasnifte Arapça mektuplar için "ihvâniyyât" ve "divâniyyât" olmak üzere iki temel kategori belirlenmiştir. Bunlara ilmî risâleleri de eklemek gerekir.

İhvâniyyât türü mektuplar dost ve ak-raba arasındaki özel yazışmalardır. Konu-ları doğum, evlilik, bayram ve başarı kut-lamaları, tâziye, teşekkür, hediyeleşme gibi normal hayatın olaylarıdır. Bunlarda hitap edilen kimseye karşı duyulan sevgi ve özlem gibi duygularla nostalji dile ge-tirilir. Duyguların tasviri için bu tür mek-tuplarda uzun yazım (itnâb) üslûbunun kullanılması uygun görülmüştür. Mesa-feler ve uzun süren ayrılıklar dostluk ve sevgi bağlarını zayıflattığından bu du-rumlarda gelen mektuplar uzaklardaki dostun vekili ve sadakatin şahidi olarak dostluğu kurtaran, sürdüren ve güçlen-diren en önemli faktör olarak görülür. Kalkaşendî'den önceki yazarlar ihvâniyyât-ın kutlama, tâziye, hediyeleşme ve iltifat gösterme gibi birkaç türünden söz et-mişlerdir. Kalkaşendî ise ihvâniyyât için on yedi kategori belirlemiştir. Bunlar ara-sında ara buluculuk talebi, aşk, özlem, ziyaret daveti, sevgi, evlenme teklifi, özür beyanı, teşekkür, sitem, hastanın duru-munu sorma, haber iletme gibi hususlar yer alır (*Şubhu'l-a'sâ*, VIII, 126). Halife, vezir ve emîr gibi yüksek dereceli devlet adamlarıyla onların altında bulunan kim-seler arasında özel işlerle ilgili olarak ya-zılan mektuplar da ihvâniyyâtâ dahil edil-miş, ancak bunlar resmî mektuba ben-zeyen ihvâniyyât olarak görülmüştür. İhvâniyyât türü mektuplarda nesirle yazı-lanlar çoğunluğu oluşturmakla birlikte nesir-nazım karışık olanlarla yalnız şiir halinde yazılan mektuplar da vardır. Ebû İshak es-Sâbî ile Şerîf er-Radî arasında te-ati edilen mektupların ilk bölümünü bu tür teşkil eder (krş. *Resâ'ilü's-Şâbî ve's-Şerîf er-Radî*, s. 7-62). Özel mektuplarda anlatım daha lirik ve şiirselidir; çünkü öv-me, yerme, şikâyet ve sitem gibi birçok temada şiirle ortaktır.

Diğer inşâ türlerinde olduğu gibi mek-tuplarda da giriş (bidâyet / sadr), gelişme (mevzû) ve sonuç (nihâyet / hâtime) kısım-ları bulunur. Yazışma müslümanlar ara-sında ise mektup besmeleden sonra kısa hamdele ve bazan salvele ile başlar, daha sonra mektubun asıl konusuna geçilir. Doğu mektuplarında görülen bu standart başlama formuna karşılık Endülü's mek-tupları genellikle gönderilene dua veya bir manzume ile başlar ya da konuya doğ-rudan giriş yapılır. Müslümanlarla gayri müslimler arasındaki yazışmalarda bu klişeler yer almaz. Onlarda, "Bu falanca-dan falanca bir mektuptur ..." gibi bir ifadeyle başlanır. Mektuplar çoğunlukla bir dua klişesiyle, bazan da muhtevaya

uygun âyet, hadis, şiir, atasözü vb. ile son bulur. Resmî mektupların (dîvâniyyât) bölümlerinde de benzer klişeler yer alır. 90 (709) yılında Mısır valisi olan Kurre b. Şerîk'in mektuplarında bu klişelerin gö-rülmüş olması, Arap toplumunda ondan çok daha önce mektup yazma geleneğiyle klişelerinin bulunduğunu gösterir (Becker, I, 92-94).

Dîvâniyyât (resâilü dîvâniyyât) adını, ilk teşekkürü Muâviye b. Ebû Süfyan zama-nında (661-680) gerçekleşen, devletin resmî yazışmalarını hazırlamakla görevli Dîvânü'r-resâil'den (Dîvân-ı İnşâ) alır. An-cak yönetimin bütün mektupları bu di-vandan çıkmadığından devlet, idare ve hükümet işleriyle ilgili mektuplar için "resmî mektuplar" (resâil resmiyye) ta-biri daha kapsamlı görülmüştür (Hüsnü Nâise, s. 246). Bunlar idarî, siyasi, adlî, kazâî, teşrîî, iktisadî vb. konularda tayin-azil, icâzet, yemin, kutlama, sulh, biat, iktâ, vasiyet, mehir, tezkire mektupları, veliaht olacaklar için yazılan ahidnâme, bir düşmana veya âsiye güvence olarak verilen emânnâme, savaş veya zafer kut-laması, âsiler için yazılan tehdit mektup-ları, umuma açıklamalar içeren beyan mektubu (menşûrât / fermanlar) gibi res-mî mektuplardır. İbnü'n-Nedîm, bu tür mektuplardan konularına göre belirlen-miş çok sayıda örnek zikrettiği gibi Kalkaşendî Dîvânü'l-inşâ'dan çıkan otuz çeşit mektup kaydetmektedir (*Şubhu'l-a'sâ*, XV, 1-73). Dîvâniyyâtta, günümüzdeki ida-rî mektupların ince diplomasi üslûbunun yanında yüksek düzeyde bir edebî dilin kullanıldığı görülür. Bu sebeple Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib, Ebû İshak es-Sâbî, Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd, Sâhib b. Abbâd, Kâdî el-Fâzıl ve İbn Nübâte gibi edip ve kâtiplerin kaleminden çıkmış dîvâniyyât mektupları, edebiyat ve belâgat âlimle-rince yüksek edebî düzeyde inşâ örnek-leri olarak değerlendirilmiştir. Bunların en iyileri divanda örnek olarak saklandığı gibi bu tür resmî ve edebî mektuplar hal-ka okunur, muhtevaları tartışılıp yorum-lanırdı.

Edebî mektup yazma sanatına "teres-sül" (sînâatü't-teressül), yazana da "müte-ressil" denir. Dîvân-ı İnşâ'da görev alacak müteressiller en yüksek edebî üslûba sa-hip edip ve yazarlar arasından seçilirdi. III. (IX.) yüzyılın ortalarından itibaren dev-letin çeşitli kademelerinde görev yapa-cak kâtipler için el kitapları yazılmaya baş-lanmıştır. İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâ-tib*'i, İbn Ebû Tâhir Tayfûr'un *Kitâbü'l-*

Menşûr ve'l-manzûm'u, Ebû Bekir es-Sûlî'nin *Edebü'l-küttâb*'i, İbn Halef'in *Mevâddü'l-beyân*'ı, Ziyâeddin İbnü'l-Esir'in *el-Meselü's-sâ'ir fî edebî'l-kâ-tib ve's-şâ'ir* ile *el-Miftâhu'l-münşâ li-hadîkati'l-inşâ'sı*, Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî'nin *Hüsnü't-tevessül ilâ şî-nâ'ati't-teressül*'ü, İbn Fazlullah el-Öme-rî'nin, *et-Ta'rîf bi'l-muştalâhi's-şerîf*'i ve bunun şerhi, İbn Nâzirülceys'in *Teşki-fü't-Ta'rîf*'i bu tür eserlerdendir. On dört ciltlik hacmiyle bu nevi eserlerin en kap-samlısı Kalkaşendî'nin *Şubhu'l-a'sâ fî şî-nâ'ati'l-inşâ'sı*dır (bu eserlerin bir lis-tesi için bk. Samir al-Droubi, s. 60-79). Sö-zü edilen eserlerde, Dîvân-ı İnşâ'da kâtip olarak görev yapacak edibin yüksek dü-zeyli bir edebî ve belâgî üslûba, ayrıca ge-niş bir kültüre sahip olmasının zarureti, yetişmesi için okuyup ezberlemesi gere-ken ilmî ve edebî formasyon bilgileri, sa-hip olması istenen ahlâkî meziyetler, çe-şitli kişi ve makamlara yazılacak mektup-ların başlangıç, sonuç ve muhtevalarının nasıl olması gerektiği, hitaplarda çeşitli düzeydeki yöneticiler için kullanılacak sı-fat, lakap ve künye klişeleri, kompozisyon ve imlâ esasları, hat ve çeşitleri, harfler ve nitelikleri, mektuplarda kullanılacak kâğıdın evsafı, kalem ve divit çeşitleri, mürekkep, hokka vb. konularda ayrıntılı bilgilerle muhtelif mektup örnekleri yer alır.

Eski ve yeni zamanlara ait çok sayıda mektup koleksiyonu oluşturulmuştur. Bunlardan Ahmed Zekî Saffet'in *Cemhe-retü resâ'ilü'l-'Arab*'ı (I-IV, Kahire 1971) Câhiliye, sadr-ı İslâm, Emevî ve Abbâsî-ler'in ilk dönemlerine ait mektup örnek-lerini kapsamaktadır. Bunun dışında Mu-hammed Kürd Ali'nin *Resâ'ilü'l-büle-ğâ'sı*, Fâyiz Abdünnebî Felâh el-Kaysî'nin *Edebü'r-resâ'il fî'l-Endelüs fî'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî'si* zikredilebilir. Ayrıca es-kilerden Câhiz, İbn Hazm, İbn Zeydün, İbnü'l-Mu'tez, Ebû Bekir el-Hârizmî, Be-düzzaman el-Hemedânî, Ziyâeddin İb-nü'l-Esir, Ebû'l-Alâ el-Maarî, Ebû İshak es-Sâbî, Şerîf er-Radî, Şerîf el-Murtazâ, Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd, Kâdî el-Fâzıl, İbn Nübâte el-Misrî; yeni-lerden Mahmûd el-Âlûsî, Kermelî, Cüb-rân Hâilîl Cübârân, Mey Ziyâde, Mustafa Sâdık er-Râfî, M. Reşîd Rızâ, Şekîb Ars-lan ve Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî tarafından yazılmış mektup ve mektuplaşma örnek-lerini kapsayan birçok koleksiyon mev-cuttur (bunların bir listesi için bk. M. Şük-rî el-Âlûsî, neşreden girişi, s. 65-77).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "rsl" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "rsl" md.; İbn Ebû Tâhîr, *el-Mensûr ve'l-manzûm* (nşr. Ahmed el-Elîfî), Beyrut 1986, tür.yer.; Ebû'l-Hasan İbn Tabâtâbâ, *İyârû's-sî'ir* (nşr. Tâhâ el-Hâcîrî - M. Zağlûl Sellâm), Kahire 1956, s. 6-7; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, Tahran 1970, VI, 116; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, X, 266; XX, 56; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn* (nşr. Ali M. el-Bicâvî - M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1371/1952, s. 69, 136; *Resâ'ilü's-Şâbi ve's-Şerîf er-Ra'dî* (nşr. M. Yûsuf Necm), Kahire 1968, s. 7-62; *Mecmû'u resâ'il ve ma'âmât*, Bibliothèque Nationale, Arabe, nr. 3923, vr. 55, 60-61; Seâlibî, *Yetimetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1375-77/1956-57, III, 8, 10-12, 80-83, 312; IV, 190, 191, 192; İbn Halef, *Mevâddü'l-beyân* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1407/1986, s. 45-48, 323-355, ayrıca bk. tür.yer.; Ebû'l-Velîd İsmâil el-Himyerî, *el-Bedî' fî vâsî'ir-rebî'* (nşr. H. Beiris), Rabat 1940, s. 55, 60, 178; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, Kahire 1386/1966, s. 212; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zahîre fî me'hâsini ehli'l-Cezîre* (nşr. İhsan Abbas), Kahire 1978-79, I/1, s. 242, 486, 491; II/1, s. 194-195; III/1, s. 332; III/2, s. 705-755; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebbâ'* (nşr. D. S. Margoliouth), London 1909-13, II, 4-5; V, 329, 351; VI, 67-68, 106, 166; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Mesâ'ilü's-sâ'ir* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1411/1990, I, 87-148; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-muştalâhi's-şerîf* (nşr. Semîr ed-Dürûbî), Kerek 1413/1992, s. 6-245, ayrıca bk. tür.yer.; İbn Nübâte, *Serhu'l-uyûn* (nşr. Saîd el-Efgânî), Beyrut 1969, s. 3-8; İbn Nâzirü'l-Ceyş, *Teşki'fû't-Ta'rîf bi'l-muştalâhi's-şerîf* (nşr. R. Veselý), Kahire 1987, neşreden giriş, s. IV-V; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, bk. *Fehâris*, XV, 1-73; a.e. (Şemseddin), I, 244-356; II, 327; VIII, 126; IX, 9-225; Ahdab, *Keşfü'l-me'ânî ve'l-beyân 'an resâ'ilü Bedî'izzamân*, Beyrut 1890, s. 372-373, 431-432, 511; C. H. Becker, *Papyri Schott Reinhardt*, Heidelberg 1906, I, 92-94; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü resâ'ilü'l-'Arab fî 'uşûri'l-'Arabîyyeti'z-zâhire*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmiyye), III, 57, 61, 114-115, 120-121, 122-124, 136; IV, 262, 364-365; J. Lecerq, "L'amitié dans les lettres du moyen âge", *Revue du moyen âge latin*, Strasbourg 1945, I, 391-410; a.mlf., "Le genre épistolaire au moyen âge", a.e. (1946), II, 63-78; G. Lecomte, "L'introduction au Kitâb Adab al-Katib", *Mélanges Louis Massignon*, Damas 1957, III, 45-63; Şevkî Dayf, *el-Fen ve mezâhibüh*, Kahire 1977, s. 95-113; G. Karlsson, *Idéologie et cérémonial dans l'épistolographie byzantine*, Uppsala 1962, s. 22; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-edeb*, Kahire 1385/1965, I, 44-45, ayrıca bk. tür.yer.; G. Constable, "Letters and Letter-Collections", *Typologie des sources du moyen âge occidental*, Turhout 1976, fas. 17, s. 25, 32; H. Hunger, *Die Hochsprachliche profane literatur der Byzantiner*, I, Munich 1978, s. 206, 210-211; Hüsnî Nâise, *el-Kitâbetü'l-fenîyye*, Beyrut 1398/1978, s. 243-257, 318-329; Ali Ahmed Saîd Adonis, *eş-Şâbit ve'l-mütehaavil*, Beyrut 1983, III, 21-33; Câbir Kumeyha, *Edebü'r-resâ'il fî şadri'l-İslâm*, Kahire 1406/1986, s. 5-14; M. Şukrî el-Âlûsî, *Edebü'r-resâ'il beyne'l-Âlûsî ve'l-Kermelî* (nşr. K. Avvâd - M. Avvâd), Beyrut 1407/1987, neşreden giriş, s. 7-9, 65-77; Fâyiz Abdunnêrî Felâh el-Kaysî,

Edebü'r-resâ'il fî'l-Endelûs fî'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî, Amman 1409/1989, s. 7-86, 100-133; Samîr al-Droubi, *A Critical Edition of and Study on Ibn Fadl Allâh's Manual of Secretaryship*, "al-Ta'rîf bi'l-mustalah al-sharîf", Mu'tah 1992, s. 60-79; W. Marçais, "Les origines de la prose littéraires arabe", *RAfr. CCCXXX/1* (1927), s. 1-15; M. Grignaschi, "Le romain épistolaire classique ...", *Le Muséon*, LXXX, Louvain 1967, s. 219, 223; A. Arazî - H. Ben Shammai, "Risâla", *El'2* (Fr.), VIII, 549-557.

İSMÂİL DURMUŞ

Fars Edebiyatı. Fars edebiyatında **sultâniyyât** ve **ihvâniyyât** şeklinde iki mektup (nâme) türü bulunmaktadır. Sultanların, devlet adamlarının birbirine ya da emirleri altında bulunanlara gönderdikleri resmî mektuplara sultâniyyât, halktan olan kişilerin yazdığı özel mektuplara da ihvâniyyât adı verilir. İran'da mektup yazmanın kuralları Sâ mânîler döneminden itibaren oluşmaya başlamış, IX ve X. yüzyıllarda İran'ın doğusunda mahallî hânedanlıkların kurulmasıyla birlikte Farsça'nın saray ve edebiyat dili olarak kullanılması yaygınlaşınca emirler arasında mektuplaşmada Farsça ağırlık kazanmıştır. Resmî yazışmalarının çoğunun Farsça olduğu Gazneliler, Selçuklular ve Hârizmşahlar devrinde Dîvân-ı Risâlat müessesesinin oluşmasıyla sultâniyyât türü mektup yazımı edebî bir gelişme kaydetmiştir. Bunun sonucunda mektup yazma işinin bir sanat olduğu kabul edilerek inşâ ilminin alanına dahil edilmiş, *Qâbûsnâme*, *Siyerü'l-mülûk* ve *Çehâr Ma'kâle* gibi edebî eserlerde kâtiplik ve mektup yazma kurallarını anlatan bölümlere yer verilmeye başlanmıştır. *Destûr-i Debîrî* ve *Destûrü'l-kâtib fî ta'yini'l-merâtib* gibi eserler mektup yazmanın edebî bir nitelik kazandığı bu dönemde kaleme alınmıştır.

Mahmûd-ı Gaznevî devrinde Vezir Ebû'l-Abbas Fazl b. Ahmed el-İsferâyînî'nin teşebbüsüyle resmî ve idarî mektuplaşmalarda Arapça terkedilip Farsça kullanılmaya başlandı. İranlı münşî, edip ve âlimlerin mektup yazmaya özel bir ilgi duymaları sonucunda her iki mektup türü gelişti, yeni üslûplar ortaya çıktı. Bilhassa resmî mektuplaşmalarda sıfat, unvan, lakap ve özel isteklere yer verilmesi bu mektup türünün kendine has bir üslûp ve şekil almasını sağladı. VI (XII) ve VII. (XIII.) yüzyıllarda Arapça mektupların örnek alınmasıyla V. (XI.) yüzyıl mektuplarında kullanılan unvan ve sıfatlar yerini uzun ve secili izâfet terkiplerine bıraktı. Divandaki her iş ve görev için Arapça mektuplar-

dan iktibas edilen veya yeni üretilen özel unvan ve sıfatlar kullanıldı; bunlar üst makamlara yazılan mektuplarda daha çok yer almaya başladı. Safevîler devrinde özellikle resmî mektuplarda aşırı derecede sanatlı ve süslü anlatım yaygınlaştı. Bu mektupların okunması son derece güçleşti. Kaçarlar döneminde ise üslûpta sadeleşme oldu.

Mektuplarda yer alan unvan, lakap ve dualar bunların yazıldığı siyasî ve içtimai makam ve mevkiye göre değişiklik gösterir. Çoğunluğu Arapça olan bu sıfatların padişahlar için "melikü a'zam el-müeyyed bi-te'yîdî'r-rahmân hallede'llâhu eyyâme saltanatihî", âlimler için "üstâzül-efdal ve'l-ekâbir allâmetü'z-zamân", dostlar veya aile fertleri için "mahdûm-ı muazzam yâ hudâvendigâr ale'l-rtlâk eb-kâhu'llâhu teâlâ" gibi ifadeler kullanılmıştır. Mektuplar çoğunlukla Arapça veya Farsça manzum bir ifade, selâmlaşma ve buluşma isteğiyle başlar, şairane ifadelerin yer aldığı dua bölümüyle son bulurdu.

Eski Farsça'da mektuplar menşur, tevki', fetihnâme, şikestnâme, ahidnâme ve sevgendnâme unvanlarıyla da görülür. Farsça edebî mektuplar "mekâtib", "münşeât" veya "rukaât" adı verilen mecmualarda derlenmiştir. Beyhakî'nin *Târîh*'inde naklettiği, Sultan Mahmûd-ı Gaznevî'nin mektupları olan *Münşe'ât-ı Ebû Naşr Müşkân*, İmam Gazzâlî'nin *Fezâ'ilü'l-enâm min resâ'ili Hücceti'l-İslâm* adlı kitapta (Tahran 1353 hş.) toplanan ve zamanın şahsiyetleri hakkındaki görüşlerini içeren mektupları V. (XI.) yüzyılın örnekleri içinde sayılabilir. VI. (XII.) yüzyılda özel mektup türü örnekleri olarak dönemin âlim şeyhleri arasındaki yazışmaların şeklini yansıtan *Nâmehâ-yi Hüccetü'l-İslâm Ahmed Gazzâlî* (Tahran 1356 hş.), tasavvufi incelikli özel mektupları içeren *Namehâ-yi 'Aynü'l-Kuqât-ı Hemedânî* (Tahran 1348 hş.), hem özel hem resmî mektupları ihtiva eden *Münşe'ât-ı Hâkânî* (Tahran 1349 hş.) gösterilebilir. Resîdüddin Vatvât'ın *Ebkârü'l-efkâr fî'r-resâ'il ve'l-eş'âr* adlı eserinde yer alan mektupları (*Nâmehâ-yi Resîdüddin Vatvât*, Tahran 1338 hş.) bu yüzyılın özel mektuplarına örnek teşkil eder. Bahâeddin Muhammed b. Müeyyed el-Bağdâdî'nin *et-Tevessül ile't-teressül*'de yer alan mektupları da (Tahran 1315 hş.) bu döneme aittir. VII. (XIII.) yüzyıla ait örnekler arasında yer alan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin mektupları (*Mektûbât-ı Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul 1356/